

Tomka Miklós

A „keresztény társadalom” vége, és ami utána következik ¹

Tomka Miklós előadása 2010. november 8-án, az MSZT Vallásszociológiai Szakosztályának műhely-találkozóján

Jelmagyarázat:

(...) érthetetlen részek

[szó/kifejezés], érthetetlen, de feltételezhetően ez a szó/kifejezés hangzott el
dőlt betűs részek: a szerkesztők kiegészítése

Tomka Miklós:

Ennek van egy olyan története, hogy elkezdtük gyűjtögetni, hogy itt ki mivel foglalkozik és mi iránt érdeklődik, én azt mondtam, hogy ez iránt érdeklődöm és majd ebből valami születik. Erre fülön csípnek, hogyha érdeklődöm, akkor mondjam el, hogy mi iránt érdeklődöm. Na most ebből az következik, hogy nem egy kerek befejezett kész valamit tudok elmondani, hanem, hogy milyen irányba megy a gondolkodás. (...)

Zárójelben, bár lehet, hogy mindenki számára magától értetődő, de előre kell bocsájtani, hogy ugye itt a magyar köznyelvben az elmúlt 15-20-25 évben előkerült az az elnevezés, hogy a keresztény társadalom azt jelenti, hogy nem zsidó. Ez egy marhaság, ezzel a résszel nem akarok foglalkozni. Magyarországi göröcsök és főbiák sugallták ezt az értelmezést, meg a magyarországi történelem, de ez engem nem foglalkoztat.

Engem az foglalkoztat, hogy igenis létezik a világtörténelemnek egy szakasza, amit a történészek úgy hívnak, hogy keresztény társadalom. Ebben a keresztény társadalomban volt egy specifikus helyzete a kereszténységnek, az egyháznak, az egyház és társadalom viszonyának, stb. Nemcsak hogy volt, hanem hogy ennek az utóhatásai mindmáig éreztetik magukat, amennyiben – úgy hiszem – az ideológusok jelentős

¹ Felvette és lejegyezte: Török Péter. A szerkesztők ezúton fejezik ki köszönetüket Török Péternek, hogy az anyagot rendelkezésükre bocsátotta.

része de a közgondolkodás tekintélyes része is ezt a bizonyos keresztény társadalmat tekinti a kereszténységnek, tehát ez a kereszténység társadalmi megvalósulása.

Ehhez van egy nagyon érdekes módszer, ami nagy butaság. Azt még csak értem, hogy vannak olyan teológusok, akik azt mondják, hogy az Egyház örök és változatlan, és a szociológusok menjenek a fenébe. Ez utóbbit nem így fejezik ki, hanem udvariasabban. Ezt én még megértem. Egyfajta teológiai szemléletből ez nagyon szépen következik. De hogy a liberális értelmiségi is abszolút fogalomként kezeli a kereszténységet, ez számomra érthetetlen. De az, hogy a szociológiában is úgy kezeljük, hogy van egy etalon, éspedig az az etalon, amit szerintem az a kor termelt ki, amit egyébként keresztény társadalomnak hívnak, ehhez az etalonhoz mérünk szekularizációt. Ebből eredtek az én problémáim. S azt gondolom, hogy egy alapvető módszertani hibában leledzünk. Egyfelől jó szociológusként elmondjuk, hogy történelmi, társadalmi képződmény, konstrukció, stb., mindnyájan tudjuk ezt a leckét, mégis úgy tekintünk az egyházra, mintha egy és örök, és változatlan lenne. Legalábbis amikor egy bizonyos típusnak a bomlásjelenségeit vizsgáljuk.

Innen kiindulva mégis eljutottam odáig, hogy úgy gondolom, innen közelítve (a vallás társadalmi begyökereződése vagy a vallás társadalmi intézményesülése és empirikus formában való megjelenése oldaláról nézve) azt gondolom, hogy tulajdonképpen a történészek is 3 vagy 5 nagy szakasról beszélnek. Tehát az európai történelmet igenis szakaszolják, és azt mondják, hogy volt egy első szakasz, amit durván a konstantini fordulatig lehet számolni, volt egy második szakasz, aminek aztán volt további három része. A második szakasz ez, amit nagyon tág értelemben keresztény társadalomnak nevezünk, és ami a közelmúltig tartott. Az, hogy közelmúltig tartott, a jelenkori határ meghúzása általában azon múlik, hogy a különböző szerzők 3 vagy 5 szakasról beszélnek.

Akik csak 3 szakasról beszélnek, azok hajlanak arra, hogy a 19. sz. közepére tegyék ennek a végét. Akik számomra a meggyőzőbbnek tűnnek, azok az 1960-as évekre teszik ennek a kornak a végét, – és ezután következik a jelenkor – de hozzátéve azt is rögtön, hogy az a bizonyos középső szakasz, amit egy nagyon tág értelemben lehet a keresztény társadalom időszakának nevezni, az lényeges különbséget mutat három egymást követő időszakban.

Az első időszak, ami durván az investitúra harc végéig tart, tehát ez 1122, worms-i konkordátum, amikor is megegyezik pápa, egyház, hogy akkor ők hogyan osztozkodnak. Többek szerint itt kezdődik igazából a keresztény társadalom. Tehát az első egy fölfutási szakasz, egy készülési szakasz. Itt következik a legszorosabb értelemben vett, legklasszikusabban kialakult Hochmittelalter, középkor vagy keresztény társadalom, ami tart megint ki tudja meddig, itt megint lehetne totóznia, hogy Amerika, hogy különböző fölfedezések, hogy reformáció, hogy könyvnyomtatás. Általában az augsburgi

vallásbékét szokás úgy végpontnak mondani, hogy az az a pillanat, amikor az a bizonyos cuius regio úgy először megfogalmazódik. Hivatalosan csak 100 évvel később. Pontosabban itt nem a cuius regio, hanem az, hogy minden tartományi uralkodó maga szabhatja meg az ő tartományának a vallását. Tehát itt elkezdődik egy felekezeti differenciálódás, és ezzel vége van a korábbi egységnek. És majd itt térek rá, hogy most hogy is jön ide az 1960. Annyira közel van, hogy kicsit viccesnek tűnik a jelenkori eseményt ilyen világtörténelmi eseménynek mondani, itt sokminden összefőn, aztán majd meglátjuk.

Az én föltevésém az, hogy itt 5, vagy minimum 3 lényegében különböző konsteláció van a vallás társadalmi jelenléte és ezzel együtt a társadalom egészének a működése szempontjából. Ez a különbség lényegileg más vallásértelmezésekkel jár. Tehát ha előveszünk egy szép nagy lexikont, hogy mint jelent az, hogy vallás, akkor rögtön azt mondjuk, hogy a rómaiak korában ezt jelentette, a korai kereszténységben azt jelentette, aztán Szent Ágostontól valameddig amazt jelentette. (...) A vallás fogalom biztos a fölvilágosodás tájékán 90/180 fokos változáson megy át, egészen lényegesen megváltozik.

Az első szakasz (A keresztény társadalom előtti szakasz)

Mi jellemző az első szakaszban? Az első szakasz azt jelenti, hogy a vallás tulajdonképpen a közrend tiszteletben tartása. A személyes vallásosság a római birodalomban nem létezik, tehát ez az értelmezés nem létezik, hanem az isteneknek áldozni kell, de az áldozás az olyan, mint amikor április 4-én el kell menni fölvonulni. Ez egy közéleti, politikai, társadalmi aktus, ami annak a nyilvánítása, hogy én konform vagyok a renddel, és semmi több.

Na most ebben a helyzetben nyilvánvaló, hogy a kereszténység nem egyszerűen idegen test, hanem egy szupresszív szekta, amely először is eszkatológikus, tehát közvetlen világvége váró, aminek következtében rövid vagy középtávú terveket egyáltalán nem csinál, mert úgyis jön a világvége. Nincs értelme vagyont gyűjteni, ne házasodjak meg, stb. stb. Valami egész más vallásosságot hoz, mert személyes meggyőződés. Jelleget tekintve semmi köze a görög-római vallásossághoz. (...) Kisebbségben van, és elutasítja a politikai hatalom abszolút jellegét. Császárnak engedelmességek, amennyire lehet, ha meg nem, akkor meg nem.

Tehát szükségszerűen nem csak azért gyanús, mert idegen, meg furcsa. Rengeteg szektához voltak hozzászokva, tehát az nem olyan föltűnő, hogy eggyel több. Zsidó szekta is volt egy csomó. Tehát ez önmagában nem igazán érthető. Csak hát az, hogy ilyen erős személyes meggyőződés a zsidó vallásban sem létezik (a zsidó vallás nem

személyvallás, hanem népvallás, azzal együtt, hogy vannak egyéni, személyes erkölcsi előírásai), itt valami más kezdődik. Ez a valami más eléggé virulens, és eléggé távolságtartó a hatalom számára. Nyilvánvaló, hogy itt szükségszerűen kialakul a konfliktus. (...) *Ez olyan speciális helyzet, ami a maihoz nagyon kevésbé mérhető. Egész biztos, hogy az akkori vallásszervezet, vallásértelmezés stb., nem olyan mércék, amiket a mai helyzet minősítésekor úgy igazán érdemben használnánk.*

Második szakasz (a keresztény társadalom első szakasza, fölfutási, készülési szakasz)

És akkor jönnek a 300-as évek, melyeket szerintem keresztények, hívő népség, meg nem hívő népség egyaránt hibás oldalról értelmez. Tudniillik, ha mondjuk, hogy konstantini fordulat, a legtöbb embernek az jut az eszébe, hogy trón és oltár, és valamiképp a hatalommal lepaktálás. Ez benne van az ügyben, de azt hiszem, hogy nem itt kezdődik. Hanem ott kezdődik, hogy egyszerűen ez a kicsi keresztény csoport, ami egy „vacak” szekta volt, én nem akarom a kisegyházakat valamiképpen lehúzni, de hát tessék megnézni, hogy milyen társadalmi jelentősége van egy kisegyháznak. Még akkor is, hogyha helyenként nagyon ügyesen működik, pl. a Baptista Szeretetszolgálat. Nagyon jó a sajtója, nagyon jó dolgokat csinál, nagyon tisztességes társaság, aztán különösebb társadalmi jelentősége nincsen.

Ebből a kereszténység a 300-as évek elejére számszerűen úgy fölnő, hogy a birodalomban mindenütt jelen van, úgy fölnő, hogy minden rétegben jelen van. Ezzel egy nagyon sajátos helyzetbe belenő. Tehát először is az, hogy belenő, meg hogy eltelte több, mint kétszáz év, és ennyi év eltelte után el kell gondolkodni, hogy miért csináljuk mi ezt, most mi van. Miért nem jött el Jézus másodszor? Hát akkor talán mégsem kell szó szerint érteni, talán egy picivel maradandóbban be kell rendezkedni, szembe kell nézni az evilági, ezen belül a társadalmi, politikai feladatokkal.

Közülünk ki gondolkodott azon, hogy hogyan szeretne országot. Én nem. De ha előáll egy szörnyű helyzet, hogy valami magasabb vezető pozícióba kerülnék, akkor nincs mese, muszáj szembenézni. Pl. lesz belőlem egy herceg. Azt ugye nem kell választani. Megöröklöm a Sorosnak a vagyonát. Szóval előállhatnak olyan helyzetek, hogy az ember belekerülhet akaratán kívül is a felelősségbe. Nos, a kereszténységgel lényegében ez történt, hogy nem keresi a felelősséget, de hirtelen olyan társadalmi pozícióba került száma és rangja következtében, hogy muszáj a társadalmi szerepet és felelősséget felvállalni.

Tehát amikor Konstantin elfogadja a kereszténységet, nem azért fogadja el, mert jaj de szép, jaj de jó, lehet szép legendákat mondani, hogy milyen álmot látott stb., de ha látott ilyen álmot, akkor azért látott, mert már nem tudott aludni amiatt, hogy

mit csinálnak ezek a keresztények. Mert addigra a keresztények a birodalom egyik legpotensebb csoportjává nőttek. Tehát itt két oldalról előáll a kényszer, hogy muszáj valamiképpen egymással kiegyezni.

És ugye (a fiatalabbak nem biztos, hogy ezt átélték), nekem személy szerint engedjetelek meg egy ilyen teljesen maszek megjegyzést belefűzni, igenis többszörösen kínló-dást okozott, hogy a kommunista időben disszidáljak, vagy ne disszidáljak. Fölvállal-jam az itteni létet, annak az összes mocskával együtt (...) nem látszott, hogy ott is ugyanaz a mocskok, de az távol volt, abban csak a szépség látszott. Fölvállaljam ezt, vagy ne vállaljam? És úgy gondoltam, hogy fölvállalom, teljesen annak tudatában, hogy ez egy erkölcstelen rendszer. És annak a tudatában, hogy nem biztos, hogy olyan könnyű lesz ez a fölvállalás.

Azt hiszem, hogy a kereszténységgel is valahogy valami ilyesmi volt, hogy bele-került ebbe a helyzetbe, de neki nehezebb volt, mert én disszidálhattam volna, de a kereszténység hova disszidál. Neki így kellett élni, mert nem volt választása, föl kellett vállalni. Amikor Nagy Konstantin nem egyszerűen megengedi, meg később nem egy-szerűen államvallássá teszi, hanem egy egyközpontú, centralizált, egykultúrájú társa-dalomról van szó. Tehát amikor Nagy Konstantin és az utódai a kereszténységet ily mértékben a hivatalos vallássá teszi, később pedig az államvallássá teszik, ezzel po-litikummá teszik. Ebben a pillanatban a kereszténységhez tartozás válik a normává, megfordul a homokóra. Tehát régen volt egy római vallás, amivel szemben a keresz-ténység volt a szupresszív, a kereszténység lesz a hivatalos elvárás, amivel szemben nem egyszerűen eretneknek lehet lenni, csak hát ha valaki eretnek, az egyidejűleg az állam ellensége. Tehát a kereszténység abszolút politikummá vált. Nagy Konstantin talán haláláig, magát az egyház fejének tekintette és ez az egész cezaropapizmus pedig utána a keleti hagyományban sokáig él, Bizáncban sokáig tovább él, ugye a politika magát a vallás urának tekinti.

Haladjunk tovább, még mindig ennek a középső szakasznak a felfutó részében. Amennyiben a római birodalom azért omlik szét, mert egyszerűen már nem képes összetartani a növekvő birodalmat, közben jött a népvándorlás, közben jönnek ilyen-olyan barbár népek, omlik le a birodalom. Mi tartja össze? Kicsit túlzás azt monda-ni, de mégis nagyon sok van abban, hogy a kereszténység az, ami neki egy egységet ad, és amely a saját szervezetével és a saját kultúraszervezetével államfönntartó, vagy Európafönntartó tényezőként működik. (...)

Ez a politikai vagy közéleti szerep kap egy koronát, amikor a pápa fogja magát, és Nagy Károlyt császárrá koronázza. Amiről nem tudjuk, hogy Nagy Károly akarta-e. Minél több kutatás zajlik erről, csak azt lehet mondani, hogy nem tudjuk. Amit tu-dunk, hogy ezzel együtt kialakul a birodalom abszolút kétközpontúsága, kialakul a kettős császárság és a római pápa „császár csinálóvá” válik. Tehát egy abszolút hivatalos

politikai szerepet kap. Egy zúrós pápa, akivel mindenféle zűr van. Sokan mondják, hogy azért menekült Nagy Károlyhoz, mert többszörösen meg akarták ölni. De hát ez nem ide tartozik tulajdonképpen. Ekkor a pápaság politikai súlya minden bizonnyal erősen meginog.

Itt folytatódik még az a római berendezkedés, és ezért kérdés, hogy ez mennyire már a keresztény társadalom előzménye vagy sem, tehát folytatódik az az egyközpon-túság, ahol egy vezető van, nincs külön vallás és külön politika. Hát a kettő egybe olvad, egybe épül, az egyik erősíti a másikat, a másik erősíti az egyiket. És egészében van egy keresztény mázzal leöntött kultúra. (...)

Közben ugye van egy tömegkeresztelés, gondolatok meg ezt a bizonyos szent ist-váni történetet, ugyanez történik Európában szanaszéjjel. El lehet rendelni, hogy vala-hány templomot föl kell építeni, valamilyen gyakorisággal el kell menni templomba, ezeket el lehet rendelni, de ki az, aki azt hiszi, hogy ezek elkötelezett keresztényekké válnak? Biztos, hogy az évszázadok során ez a kultúra erősödik, mint kultúraforma, mint vonatkozási keret. De hát megintcsak egy olyan vonatkozási keret, ami nem sze-mélyes megközelítés, hanem egyszerűen egy olyan kultúra, amivel szemben nincs al-ternatíva. Tehát muszáj ebben eligazodni, vagy ehhez igazodni. Ez a kultúra ellenben, hogy a dolog ne okozzon túl sok konfliktust, integrálja a korábbi népi meg babonás, meg egyéb vallási elemeket. Tehát, bár kereszténynek hívják, és bár előfordul, hogy pl. a szent német tölgyfát kivágnák, meg a pogányokkal kicsit harcolnak, de egészében ez a vallás, ez az önmagát kereszténynek nevező, és azt gondolom, hogy a kereszténység lényegi elemeit valóban képviselő vallás ezt nagyon szépen elviseli, hogy a peremen, amíg az alapkérdéseket nem kérdőjelezi meg, addig szépen beépíti az ezerféle helyi elemet. Tehát kialakul a népegyházi modell. Kialakul az a modell, ami most esik szét. Szóval ez akkor alakul ki.

Kialakul egy egyházszervezet. Azért izgalmas történetek, hogy pl. a pápai főség hogy alakul ki. És ha az ember nem túlságosan elfogult katolikus, vagy nem kizárólag túlságosan elfogult katolikus szerzőket olvas, de ha megmarad a katolikus szerzőknél, akkor igen hamar rájön, hogy ezek történelmi folyamatok. Idővel a római püspökből lesz egy első püspök, az első püspökből aztán idővel pápa. A pápa fogalom is szép lassan fejlődik ki, meg sok egyéb, az egész egyházszervezet. A korai kereszténységnél többféle egyházszervezet létezik, presbiteri szervezet, meg még 3 vagy 4 féle. Az, hogy itt kezd kialakulni egy hierarchizált szervezet, ez ennek a második szakasznak a törté-nete. Ez együtt egy erős klerikalizálódás is. Tehát egyrészt van egy klerikális szervezet, van egy intézményes szervezet, másrészt van a nép.

Ugye a szerzetesség kezdődik valamikor a 400-as évek közepén, végén. A szerze-tesek kisajátítják maguknak, hogy ők a vallásosok. A szerzetes magát úgy hívja, hogy vallásos. Azaz megkülönbözteti az igazán vallásosat, és a nem igazán vallásosat. Tehát

rögtön két osztályra bomlik a hívő nép, de egészében ez egy meglehetősen szerves, homogén kultúra, amiben nincs igazában alternatíva. Az alternatíva az a durván deviáns, az a rendből kilépő.

Eközben azért az, hogy itt a pápa és császár együtt ülnek egy széken, vagy egyszerre próbálnak elsők lenni, ez azért nem megy. Most jó dolog, hogy a pápa azzal tupírozta föl a saját szerepét, hogy csinált egy császárt, de hát ezzel viszont egy feszültséget is teremtett, és elkezdődik a vita, hogy ki az igazán első. Ugye ez a vita, amit aztán a 10. 11. 12. századból ismerünk, investitúra harc, amely egyidejűleg azzal, hogy a keleti egyház elszakad, egyidejűleg ezzel megteremti – azt gondolom – az európai modernizáció első látható intézményes kifejeződését. Vannak ugyan olyan szerzők, akik az európai modernitást a kereszténység szabadság eszméjéből vezetik le (...). Ez is egy figyelemre méltó logika.

Harmadik szakasz (Keresztény társadalom második szakasza)

Intézményesen a worms-i konkordátum az, ahol nagyon egyértelműen megfogalmazódik a különböző joghatóság, és a kettő egyenrangúsága, tehát a lelki hatalom és a politikai hatalom egyszerre teljes értékű és autonóm, és a másiknak nem alárendelt, és így tovább. Tehát elkezdődik egy olyan differenciálódás, amit utána Európában 1000 éven keresztül tapasztalunk, és amit Európában tapasztalunk és Európán kívül nem tapasztalunk, vagy legalább így nem tapasztalunk, vagy sokkal kevésbé tapasztalunk. Az első lépése, első demonstrációja ez a worms-i konkordátum.

Itt azért sok minden történik, például ezzel egyidejűleg történik egy óriási gazdaságfejlődés, nagyjából ekkor kezd elterjedni a vetésforgó, ennek következtében hirtelen megnő az agrárproduktum, ennek következtében az időközben szétesett városok újjá tudtak alakulni. A város ugye nem ekkor „találódik” ki. Város 600 éven keresztül nyomokban létezik. A korábbi városok időközben meglehetősen szétestek. Az egykori városok újból fölfutnak, mégpedig sok helyen. Most nem arról van szó, hogy Róma vagy Párizs ne lett volna közben, persze hogy volt közben. Ekkor elkezdődik egy erőteljes újra-városiasodás. A politikában elkezdődik egy birodalommá válás. Eddig a földtulajdonos volt az úr, a földesúr volt az úr, és nem tudta érvényesíteni a király, vagy az egyéb uralkodó eléggé a hatalmát. Itt elkezdődik az uralkodónak a szerepe.

Ugyanakkor a vallásosság is átalakul, meglepő talán, de ez az az idő, amikor, nem egyszerűen az investitúra ideje, hanem +/- 200 év, ez az, amikor úgy igazán elfogadódik a személyes lélek fogalma, általánossá válik a lelkiismeret fogalma, megfogalmazódik (korábban nem volt) a tisztítótűz koncepció, mi van az emberrel a halál és Krisztus újra eljövetele, vagyis a végső időpontok között. Erre kitalálják azt, hogy tisztítótűz,

925-ben vezeti be mindenszentek ünnepét a prümi apát először, a prümi közösség számára.

Az egész vallási gondolkodásban is erős változások alakulnak ki, de az investitúra harc azzal végződik, hogy kialakul egy olyan államegyházi konstrukció, ahol a kettő kölcsönösen korrigálja egymást. Ebben az a forradalmi, hogy valóban mind a kettő bizonyos autonómiát meg tud őrizni, ugye tudjuk azt, hogy a későbbi időkben mind a kettő igyekszik a másikat lenyúlni, tehát ez azért nem egy békés megegyezés. A látszólagos békés megegyezés nem oldja meg a problémákat, de mégis egymás mellett létezik a kettő, és egy olyan dinamikát teremt, ami kétségtelenül egy konstruktív dinamika a későbbiek szempontjából.

Most már a harmadik szakaszban, tehát a keresztény társadalom második szakaszában vagyunk. Én azt gondolom, hogy itt kialakult egy nagyon nagymértékű felsőbbrendűségi érzés. Tehát a kereszténység megfogalmazza önmagát filozófiailag, kialakít egy valóban igen teljesítőképes kultúrát. Tehát sok indoka van annak a kimondására, hogy én magasabb rendű vagyok, mint a korábbi, és magasabb rendű vagyok, mint ami a keresztény kultúrán kívül látható. Tehát ez a legmagasabb rendű lehetőség. Nem egyszerűen azért kell kereszténynek lenni, mert mindenki az, mert nincs alternatíva, mert az állam ezt követeli, hanem azért is, mert egyértelműen ez a magasabb rendű, és úgy mellékesen persze, ez felel meg a hagyományoknak. Tehát ezt úgy kell érteni, hogy ez egy nagyon erős társadalmi nyomás, és a társadalmi nyomás azt hiszem elsősorban nem az, hogy az állam... jó, az állam ki tudja végeztetni Husz Jánost, meg sok mindent tud csinálni. De azt hiszem nem ez a legfontosabb, hanem az, hogy itt valóban egy olyan masszív kultúra, olyan masszív társadalmi egység áll a kereszténység mögött, amely esetleg elviseli a másfajta gettókba zárva, vagy vándorkereskedői minőségben. Ez nem kérdőjelezi meg az ő magasabbrendűségi érzését.

Többen ismerik már azt a sztorimat, hogy Innsbruckban oktartva mondja nekem az egyik szeminárium után egy harmincvalahány éves néger jezsuita: „Hát tanár úr, ha én a mai tudásommal kerültem volna szembe a kereszténységgel, akkor én ma nem lennék keresztény.” Az ember ilyenkor ugye hápog, hogy egy másod-, harmadik diplomáját szerző jezsuitától ilyen hall. Utána megkérdeztem, hogy mit akar ezzel mondani. „Nézze tanár úr, én egy afrikai törzsfőnök fia vagyok. Apám azt akarta, hogy valaki legyen belőlem, elküldött a missziós iskolába. És otthon volt egy kis ágyékkötőnk, ebből állt a tulajdon, meg volt néhány állat, de az nem is a miénk volt, hanem a törzsé volt. Ezután elmentem oda, és ott víz volt, villany volt, töltőtoll volt, kőház volt, minden volt. Én azt gondoltam, hogy az a kultúra, ami ilyen toronymagasan több, mint a mi kultúránk, és egész biztosan ennek az istene is toronymagasan a mi isteneink fölött áll, tehát keresztény lettem. Közben múlnak az évek, évtizedek, közben rájöttem, hogy a kultúra értékét nem szabad így mérni, és ma már nem esnék hasra az európai kultúra

előtt. Én egy meggyőződéses katolikus pap vagyok továbbra is, tehát nem arról van szó, hogy én most ne lennék jó keresztény. De nem azért lettem jó keresztény, mert Jézus Krisztus meggyőzött, hanem a jó megvilágítás miatt.”

Negyedik szakasz (A keresztény társadalom hanyatló szakasza)

Azt gondolom, hogy a középkorban is van egy fantasztikusan fejlődő kultúra, amely igazolja önmagát. És ez az igazolás azt jelenti, hogy bizony itt egy erős kulturális nyomás adódik belőle. Ők ezt az egységet megbontják a reformációval. Az egység meg sok minden megbukik a reformációban. Tulajdonképpen vége a kétpólusú rendszernek. Tehát a cuius regio elv egy nagyon kemény visszalépés. Visszalépés, mert a valást, kimondva- kimondatlanul a politika alá rendeli. Tehát azt a két egyenlő közötti feszültséget, ami 400 évig jellemző volt, ezt az augsburgi vagy veszfáliai béke intézte el, vitatkozhatunk rajta. Mindenképpen Európa föladja. Újra egy központ kezd meg erősödni, főképpen jogi értelemben egy központnak az elsőbbsége mondatik ki. Ezzel egyidejűleg sok minden történik. Többé-kevésbé ezzel egyidejűleg van iskola, könyvnyomtatás, mindaz, ami a reformációval jön, a személy, az individuum szerepének a nagyon erős hangsúlyozása stb. Ebben a helyzetben több (...) modellt kezd fölbonlani. Tehát teljes joggal lehet arról beszélni, hogy itt kezdődik a szekularizáció.

Itt egy nagyon erős, újabb lökést kap a szekularizáció, kialakulnak a nemzetállamok, valamivel később elkezdődik az abszolutizmus kialakulása, megfogalmazódik a modern liberalizmus stb. De változatlanul nagyon kicsi a mobilitás. Tehát a társadalmi mozgás pici. Legalábbis a jelen századhoz viszonyítva. Nagyon pici a mozgás. Ha nagyon pici a mozgás, az emberek zöme ott éli le az életét ahol megszületett, olyan társadalmi rétegben, osztályban marad, amibe beleszületett. Tehát lehet, hogy a korábbihoz képest megnő a mobilitás, mert elkezdődik az iparosodás, ami természetesen elindít egy még korábbihoz képest tekintélyes mobilitást, de visszatekintve a társadalom egészét ez nem igazán alakítja át, legföljebb a városokat, és a városok környékét. (Azért nem szabad lebecsülni a városiasodás jelentőségét.) Továbbá korlátozott és viszonylag jól ellenőrizhető az információáramlás. Már akkor is vannak szamizdatok, meg ki is lehet kerülni ezer féleképpen az állami és egyházi ellenőrzést, ami elég hatékonyan tud működni. Tehát a kultúra viszonylagos zártságát és egységét még lehet őrizni valamennyire. Az őrzés egyik stratégiájaként elindul egy olyan folyamat, ami szinte évtizedről évtizedre látványosan mutatja, hogy a régi rendszer omlik szét.

A régi vallásosság nagy ütemben azért hanyatlik. Ez a magától értetődő dolog, hogy katolikus, református, stb. vagyok, de az már koránt sem magától értetődő, hogy én templomba járok, és még kevésbé magától értetődő hogy ezt az erkölcsömben igazo-

lom. Tehát egy erős bomlás látható, ami különböző helyeken különböző mértékben mérhető, de európai összehasonlításban látható. Erre hogy reagálnak a különböző egyházak? A katolikus egyház élen jár: igyekszik a megromló világgal szemben elhatárolódni. Igyekszik falakat húzni, igyekszik a gonosz liberalizmust, az ipari társadalmat kívülre zárni, és egy boldog békevilágot a saját falakon belül megteremteni. Hogy lehet ezt tenni? Ehhez két dolog szükséges: egyrészt ahhoz, hogy ez belül elég jól fölszerelt legyen, tehát meglegyen mindaz, ami a társadalom életéhez szüksége van (intézmények, szervezetek stb.), másrészt falakat húzni. Hogy lehet falakat húzni? Kiirtani a más fajtával való kapcsolatot. Tehát tiltani a vegyes-házasságot, tiltani a nemkívánatos irodalmat, tiltani a mozgást. Ennek a legismertebb példája, és ezen a néven mindnyájan ismerjük, ez az oszloposodás (pilarizálódás), de ha picit utána lapozunk, akkor ugyanez található meg (nagyon nagy irodalma van) a svájci oszloposodásnak, van irodalma az ausztriai oszloposodásnak, Németországban picit más előjellel történik, de legkésőbb Németország létrejöttével elkezdődik valami hasonló. Tehát igenis, a katolikus egyház úgy reagál, hogy ha nem tudja megőrizni a régi összeurópai befolyást, akkor legalább szűkebb, jól megerősített falak mögött igyekszik megőrizni a saját kultúráját, amit továbbra is keresztény társadalomnak nevez. Nem egyszerűen megőriz, és nem egyszerűen nosztalgizál, hogy milyen szép volt az előző időszakban, hanem úgy tekinti magát, mint a korábbi időszaknak olyan örökösét, aki képes megőrizni és fenntartani a jövő számára a keresztény társadalmat.

A keresztény társadalom, mint gondolat, mint vonatkozási keret, megmarad ebben a szakaszban is. Ehhez hozzájárulnak ilyenek, hogy bár nem ekkor találják ki, de ekkor felértékelődik a katolikus egyházban a természetjogi érvelés, tehát a katolikus egyház próbálja önmagát úgy eladni, hogy az abszolút igazság birtokában van. Mégpedig azért, mert az egy abszolút emberi természet, az abszolút emberi természet örök és változatlan, ennek a milyenségéről a katolikus egyház tud még leginkább beszélni, tehát a katolikus egyház tudja, hogy mi a jó az embereknek. A protestáns láthatja másként a dolgokat, de akkor is neki van igaza. Ezt elég hatékonyan beleépíti a katolikus egyház a gondolkodásába, és nem egy teológiai fikció, hanem egy katolikus kultúrának egy egészen központi tartóelemévé válik, aminek segítségével ezt a keresztény társadalom fikciót lehet őrizni, és aminek segítségével szembe lehet fordulni és lehet minden csúnyát mondani. Megvan a logikája. Nem egyszerűen pfuj-pfujt mondani a liberalizmusra és egyebekre, hanem nagyon szépen le lehet vezetni, hogy miért rossz a liberalizmus, miért rossz a modernitás, miért rossz a lelkiismereti szabadság és sok egyéb.

Itt egy önszakralizáció történik, amely úgy tűnik, hogy meglehetősen hatékony. Ehhez tudni kell, hogy a 19. század a katolikus egyház egyik leginkább sikeres százada. Amit nem minden történész vesz észre, de az, hogy ebben az időszakban az egyház-szervezet modernizálódni tud, ki tud épülni, ki tudja építeni a saját egyházrendjét és

az ehhez tartozó egyházjogot és logikát, hogy ezzel emberek 10 és 100 millióit képes irányítani és meggyőzni. Úgyannyira meggyőzni, hogy soha annyi szerzetesrend nem jött létre és soha annyi szerzetes nem volt, mint a 19. században. Tehát igenis, egy óriási népi fölbuzdulást sikerült elindítani.

Én azt gondolom, hogy bár csak látszat formában, de a keresztény társadalom, mint gondolat létezik a 20. század közepéig. És akkor jön egy második világháború, és egy második világháború utáni újjáépítés nagyon erőteljesen keresztény, sőt katolikus égisz alatt. Ami az újjáépítés lendületében megint csak nem vevődik észre, hogy ez az egész ideológia fölött túlhaladt az idő. Nagyon izgalmas belelapozni a Jacques Maritain Igazi Kereszténység című könyvébe. Ezt a könyvet megírja valamikor a 30-as évek második felében, és kiadják Magyarországon, mint korszakos könyvet ezelőtt 6-8 évvel. Nem adták ki korábban. Ebben Maritain teljesen ebben a szellemben ír és úgy képzei, hogy a keresztény társadalom föléleszthető. Tehát ez a középkori keresztény társadalom, amiről látja, hogy mire esik szét, nagyon sok okos dolgot ír, egyházkritikus dolgot. Sokan mondják joggal, hogy ő a II. vatikáni zsinat egyik előfutára. Hát igen, félig meddig. Mégis azt hiszi, hogy a keresztény társadalom egy egységes, egykultúrájú, nem pluralizmusra épülő, ami a keresztény társadalom lényege, hogy a pluralizmus nincs, nem tud vele mit kezdeni. Ha pedig mégis feltűnik a láthatáron, akkor valami szörnyűség. Emberellenes, természetellenes.

Ötödik szakasz (posztkeresztény társadalmi kor)

A második világháború utáni első értékmentő katolikus időszak a 60-as évek. Miről lehet itt beszélni? Felejtsük el a II. vatikáni zsinatot, az következmény. A 60-as évekre bontakozik ki abszolút széles mértékben az európai mobilitás, tehát az Európában mozgás mindenholon mindenhova, földrajzilag és társadalmi struktúrában is. Elkezdődik egy soha nem látott méretű mobilitás, aminek részben feltétele, hogy a közlekedési struktúra átalakul (második világháború utáni újjáépítés), és a következő a telekommunikáció. Mikor omlik össze a holland oszloprendszer? Nem akkor, amikor a II. vatikáni zsinaton azt mondják, hogy lelkiismereti szabadság. Az is egy fontos dolog, de egy nép gondolkodását nem képes néhány év alatt megváltoztatni. Amikor a holland felségvizeken kívül lehorgonyoz néhány hajó és elkezd televízió műsort sugározni, olyan televízió műsort, ami nem katolikus és nem református és nem liberális, tehát nem ideológiailag elkötelezett, hanem haszonelvű, és olyan amilyen. Ebben a pillanatban a holland oszloprendszerről kiderül, hogy tarthatatlan. Az az elkülönülés, aminek segítségével a keresztény társadalom fikcióját még őrizni lehetett, és bizonyos tartalommal lehetett megtölteni, lehetetlenné válik. Európa hirtelen egyetlen nagy [fa-

lúvá] válik, (...) – ez azt jelenti, hogy ebben a társadalomban a személy jelentősége megnő, az intézményé csökken – a korábbi klerikális modellnek, ahol az intézmény abszolút dominál, ennek egyszerűen vége. Elvitte a világ. Nem azért, mert hit vagy nem hit, hanem mert másképp működik a rendszer. Az állandó változás, meg a [mobilizáció] fokozódása, ezek olyan elemek. A társadalmi kontroll szerepe óriási sebességgel csökken.

Csak zárójelben kell említeni, hogy itt Nyugat-Európáról beszélünk. Az ortodoxia egy másik világ, ott egyszerűen másképp zajlik az egész, és másik világ Kelet-Európa. Mert Kelet-Európa annak következtében, hogy egy központi ideológia létezik, és állítólag ahhoz igazodik a hivatalos mindenség, meg ezzel szemben létezik bizonyos népi ellenállás, megteremt egy olyan bipoláris rendszert, amelyben nem vevődik észre, hogy eközben a világ megváltozik. Nagyon sok minden egyéb a világ megváltozásából nem vevődik észre, az sem, hogy a keresztény társadalomnak vége.

Így állhat az elő, hogy eljön 1990, és akkor egy csomó vidékről ideszalajtott politikus elkezd hirdetni, hogy csinálunk egy keresztény társadalmat. Ami azt jelenti, hogy elaludtak egy fél évszázadot, és nem látják, hogy mi van a világban. De ezt jónéhány évig komoly emberek nagyon komolyan képviselték. És nagyon nagy meggyőződéssel képviselték. Lehet, hogy nem tudták, hogy mit mondanak. Lehet, hogy nem tudták, hogy mit jelent a keresztény társadalom.

A végszó annyi, hogy a keresztény társadalom, amely a magyar vallási valóságban bizony azt hiszem a 60-as évekig vagy akár 89-ig meghatározó volt, tehát ez a keresztény társadalom gondolat vagy vonatkozási keret, ez egyik napról a másikra fölborul. Ebben a vonatkozási keretben ez egy nagyon erősen centralista, Róma- és egyházközpontú, valami nagyon erősen központi előírásokhoz igazodó, nagyon erősen arra épül, hogy az állammal valamiképpen tisztázni kell a viszonyainkat, ezzel szemben itt kialakul egy posztkeresztény társadalmi kor, ahol az állammal való kapcsolatban egyre kisebb a jelentősége, merthogy egyéb társadalmi intézményekkel való kapcsolat értékelődik föl, vagy egészében a társadalommal való kapcsolat válik fontossá az intézményes kapcsolatok helyett. Az egyházi intézményen [belüli] restauráció teljesen a keresztény társadalom logikáját követi. Ugyanabban a pillanatban, mikor Európában mindenütt szüntetik meg a felekezeti iskolákat mindenféle érvvel. Akkor kezdődik itt a felekezeti intézményrendszer. Aminek megvannak az érdemei. Én most nem kritikát akarok mondani, csak egyszerűen azt gondolom, hogy egy túlhaladott modellhez igazodik. Egy olyan modellhez igazodik, hogy nem vesszük észre, hogy egy mobil társadalomban nem lehet ezt a rendszert úgy működtetni, mint egy immobilban.

Hát ez a mesémnek a vége, hogy azt gondolom, hogy ebben a helyzetben teljesen át kell gondolni, hogy egyáltalán egy vallási rendszer hogyan tud működni egy mobil társadalomban. Ez azt hiszem nincs igazán kitalálva sehol a világon. Mit jelent, és

hogyan értékelem a személyes vallásosságot, megint nincs igazán kitalálva. Harmadszor, ha viszont akár az egyikre, akár a másikra az előző modellnek a [küljegyeit] alkalmazom, akkor menthetetlenül az jön ki, hogy minden romlik. Persze, hogy romlik, mert valami másra van szükség, más jön létre talán. De érdektelen megkérdezni, hogy az előző modell működik vagy nem működik. Nem működik. Az idejét múlta. A kérdés az, hogy mi az, ami nem múlta idejét. Vagy mi lehetne az, ami nem múlta idejét. Sok mindent lehetne erről mondani, de az egy következő téma.